

13. Uorf B. L. Otnosheniye norm povedeniyaimyshleniya k yazyku //Novoye v lingvistike. Vyp. 1. - M., 1960, - S.168

Звонок Олександр Анатолійович – аспірант Східноукраїнського національного університету імені В. Даля

УДК 130.2:316.4

ВІРТУАЛЬНА РЕЛІГІЙНІСТЬ: ПРОБЛЕМИ РЕЛІГІЙНОЇ КУЛЬТУРИ У ПРОСТОРИ МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ

Стаття торкається проблеми проникнення релігійної культури у віртуальний простір мережі Інтернет. Приводяться емпіричні дослідження взаємовідносин релігійних організацій та комп'ютерних мереж. Підіймається етичний аспект релігії у кіберпросторі. Акцентується увага на нових небезпеках, що чекають релігію в процесі освоєння медіапростору мережі Інтернет. Розкривається позиція розповсюджених в Україні та за кордоном релігійних конфесій щодо проникнення релігії у Всесвітню Мережу. Наводяться приклади новітніх релігійних практик у мережі Інтернет з боку різних релігійних організацій та відношення до них представників різних релігійних течій. Розглядаються можливі наслідки подальшого розвитку релігії у напрямі електронного простору комп'ютерних мереж. Визначаються можливі небезпеки, що виникають в процесі проникнення культової практики у кіберпростір відповідно до розповсюджених точок зору у сучасній науці.

Ключові слова: релігія, Інтернет, релігійна культура, релігійність, інформаційні технології.

ВІРТУАЛЬНАЯ РЕЛИГИОЗНОСТЬ: ПРОБЛЕМЫ РЕЛИГИОЗНОЙ КУЛЬТУРЫ В ПРОСТРАНСТВЕ СЕТИ ИНТЕРНЕТ

Статья касается проблемы проникновения религиозной культуры в виртуальное пространство сети Интернет. Приводятся эмпирические исследования взаимоотношений религиозных организаций и компьютерных сетей. Поднимается этический аспект религии в киберпространстве. Акцентируется внимание на новых опасностях, которые ждут религию в процессе освоения медиaproстранства сети Интернет. Раскрывается позиция распространенных в Украине и за рубежом религиозных конфессий касательно проникновения религии во Всемирную Сеть. Приводятся примеры новейших религиозных практик в сети Интернет со стороны различных религиозных организаций и отношение к ним представителей разных религиозных течений. Рассматриваются возможные последствия дальнейшего развития религии в направлении электронного пространства компьютерных сетей. Определяются возможные опасности, возникающие в процессе проникновения культовой практики в киберпространство согласно распространенным точкам зрения в современной науке.

Ключевые слова: религия, Интернет, религиозная культура, религиозность, информационные технологии.

VIRTUAL RELIGIOSITY: THE PROBLEM OF RELIGIOUS CULTURE ONLINE

The article touches the problem of infiltration of religious culture in the virtual space of the Internet. The empirical studies the relationship of religious organizations and networks are provided. An ethical aspect of religion in cyberspace was raised. The attention is focused on the new dangers that await a religion in the process of development of the Internet media space. The common position of believers in Ukraine and abroad regarding the penetration of religion into the World Network is revealed. Examples of new religious practices on the internet by the various religious organizations and relevant to them representatives of different religious denominations was shown. The possible consequences of further development of the religion in the direction of the electronic space of

computer networks are described. The possible dangers, arising from the process of penetration of cult practices in cyberspace according to the distribution point of view of modern science is determined.

Keywords: *religion, the Internet, religious culture, religiosity, information technology.*

Постанова проблеми. Сьогодні унікальні можливості до комунікації мережі Інтернет призводять до того, що релігійна культура все більше зазнає процесу віртуалізації. Актуальність даного процесу спричиняє двояку реакцію з боку громадськості, у тому числі представників різних релігійних груп. Так, дискусійними на сьогоднішній день є спроби переходу певних організацій від простих онлайн-консультацій по релігійним питанням зі священнослужителями та надання інформаційних послуг до онлайн-сповідей, відпущенню гріхів через Інтернет та платним sms-молитвам. Завдяки публічності мережі Інтернет навіть малочисельні або заборонені в певних державах релігійні течії здатні заявити про себе, опублікувавши власний сітловий ресурс, доступний з будь-якої точки планети, яка може забезпечити доступ до Інтернету. Окрім того, невинний розвиток обрядово-культових практик під впливом інформаційних технологій викликає вкрай неоднозначну реакцію з боку прихильників культів та релігійних вчень, вивчення якої є вкрай актуальним в епоху масштабних релігійних конфліктів та інформаційного тероризму.

Аналіз останніх досліджень. В останнє десятиліття проблеми на стику релігії, культури та інформаційних технологій привертають значну увагу в зв'язку з інтенсивним поширенням та розвитком останніх. Найбільш відомими у даному контексті є емпіричні дослідження релігії у віртуальній реальності таких відомих зарубіжних дослідників, як П. Чонг, та Р. Клувер, чия низка робіт присвячена вивченню релігійних спільнот онлайн та модернізації культових практик через використання Всесвітньої Мережі. З іншого боку, Х. А. Кемпбелл акцентує свою дослідницьку роботу на релігійному авторитеті в Мережі Інтернет, а Р. Клувер – на технологічній модернізації локальних релігійних організацій і культів. При погляді на проблему в рамках українського соціуму змістовним є дослідження С. А. Одаренко діяльності різних українських конфесій в Інтернеті, яке можна доповнити вивченням православ'я на пострадянському просторі Н. А. Зоркої. Утім, ми можемо констатувати, що роль новітніх інформаційних технологій для сучасної релігійної культури все ще є вкрай маловивченою проблемою у вітчизняній науці.

Головною метою нашої роботи є розгляд найважливіших проблем, що виникають на рубежі традиційної релігійної культури та новітніх інформаційних технологій, коли такі елементи релігійної культури, як культові практики та ритуали, проникають у віртуальний простір мережі Інтернет.

Основна частина. На початку 2000-х років дослідження, що пов'язані з вивченням взаємовідносин онлайн- та офлайн-релігії, здебільшого стверджували, що релігійні практики, які створюють релігійну культуру, у просторі Інтернету неминуче кидають виклик традиційній релігії та релігійним відносинам. Варто зауважити, що більшість подібних висновків стосувалось вивчення нових релігійних рухів онлайн або дослідження ритуалів та практик культових груп в Інтернеті. Інтернет-спільноти можуть пропонувати свої власні інтерпретації релігійних вірувань та ритуалів. Окрім того, є вірогідність виникнення напруженості між релігійними організаціями та їх учасниками через те, що спілкування у віртуальних мережах створює простір для оскарження та критики офіційних релігійних вчень [1]. Тут нам необхідно чітко означити, що саме ми розуміємо під таким багатозначним поняттям як «релігійна культура» в контексті даної роботи. За нашою думкою, релігійна культура – це особлива сфера культури, в якій змістом і метою діяльності всіх суб'єктів є осягнення метафізичних проблем людського існування, суспільства і світу на основі ірраціональних догм. Важливою частиною релігійної культури є відправлення обрядів культу.

Дослідження діяльності релігійних організацій у мережі Інтернет, ще у 2009 році проведене у Сингапурі, засвідчило, що значна частина релігійних організацій використовує Інтернет

здля опублікування інформації, що стосується релігійної конфесії, до якої належить організація, змісту релігійних вірувань та ритуалів, які вона практикує, та історії організації. Але, окрім звичайного інформування користувачів, веб-ресурси релігійних організацій виконують і інші функції, сприяючи отриманню релігійного досвіду користувачами та їх єднанню: ресурси містять онлайн-галереї фотографій релігійних лідерів та учасників організації з заходів, які нею проводяться, релігійні тексти та посібники, інтерактивні онлайн-форуми та чати, де користувачі Інтернету можуть обмінюватися релігійним досвідом та спілкуватися між собою та з священнослужителями конкретної організації, навчальні та художні фільми, що стосуються певної конфесії. Таким чином, інтернет-ресурси забезпечують більш тісний зв'язок між учасниками релігійного культу та представниками релігійних організацій, що представляють конкретну релігійну течію [2, с. 294-295].

При першому погляді на Всесвітню Мережу та її вплив на повсякденне життя та культуру віруючих дуже часто розглядається етична сторона віртуалізації релігійних відносин. Серед представників різних релігійних конфесій існує певна група тих, хто вкрай негативно оцінює спроби перенесення таїнств і ритуалів релігійного змісту в мережу Інтернет, наполягаючи на необхідності їх очного проведення у спеціально відведених для цього місцях. Деякі релігійні організації мають чітко виражене негативне ставлення до релігійних відносин у комп'ютерних мережах, активно застерігаючи своїх прихильників від «негативних сторін Інтернету», таких як «доступ до поганих місць, які є сексуальними або протирічать оригінальному вченню». В даному випадку шкідливий вплив Інтернету виражається не тільки у піддаванні віруючих негативному моральному впливу, а й у виставленні певної конфесії у непривабливому ключі. В даному випадку можна помітити певне занепокоєння керівництв релігійних організацій щодо розповсюдження небажаної гласності стосовно їх релігії. Релігійні організації можуть здійснювати вплив на вибір та уподобання користувачів мережі Інтернет. Таким чином, критика Інтернету деякими релігійними течіями дає нам уявлення про можливий вплив релігійних відносин на ту чи іншу конфесію. У той же час, інші релігійні організації характеризують Інтернет як інструмент для об'єднання віруючих та усвідомлення ними своєї належності до певної глобальної спільноти, що представляє собою релігійну конфесію. Окрім того, Інтернет позитивно сприймається ними як площа для поширення свого вчення та зміцнення віри дійсних прихильників конфесії [1].

Доречним також буде згадати про нові небезпеки, що чекають релігійну культуру в процесі освоєння нею нового медіапростору мережі Інтернет. Це – кібератаки на віртуальні представництва релігійних організацій з боку зловмисників, які агресивно налаштовані до тієї, чи навіть ворожих релігійних організацій. Подібні атаки можуть включати розповсюдження комп'ютерних вірусів шляхом зараження релігійних сайтів організацій, викрадення конфіденційної інформації, поширення дезінформації через зламани сайти релігійних супротивників та інші види атак. Однак, окрім прямих кібератак на інтернет-ресурси та кібертероризму, існують і інші засоби дискредитації релігійних організацій у Інтернеті. Наприклад, через анонімність в Інтернеті існує можливість компрометувати певних релігійних діячів, представляючись в Інтернеті від їх імені та поширюючи інформацію, яка ганьбить цих діячів чи релігійну організацію, яку вони представляють. Крім того, через недосконалість сучасних інтернет-технологій існує можливість шахрайств в сфері онлайн-голосувань та опитувань на сайтах релігійних організацій. Ю. Г. Ламіхов розглядає діяльність організацій, які займаються дискредитацією церкви на прикладі «інституту церкви в Росії». Сьогодні подібні угруповання діють у віртуальній реальності інформаційних мереж, з найбільшою ефективністю реалізуючи свою мету у соціальних мережах, де молодь особливо сприятлива до стороннього впливу. Відповідно, у молоді формуються негативні установки до церкви та релігії, які знаходять своє подальше відображення в Інтернеті та соціальних мережах [3, с. 7723]. Зі свого боку відзначимо, що хоча дана проблема в однаковій мірі характерна для українського релігійного простору (адже УПЦ МП, одна з домінуючих українських конфесій, де-факто є автономією у складі Російської Православної Церкви), ситуація в Україні

ускладнюється наявністю не менш поширених конфесій УПЦ КП та УГКЦ. На відміну від абсолютної «монополії» РПЦ у Росії, подібний стан справ в Україні призводить до складних багатополосних відносин між конфесіями, які можуть супроводжуватися спільними нападами та дискредитацією сторін одна одною у Всесвітній Мережі. Таким чином, розповсюдженість різного роду подібних небезпек для релігійної культури в комп'ютерних мережах викликає все більше занепокоєння противників інтеграції релігійних відносин в електронний простір Інтернету.

Однак існують прибічники й іншого підходу до віртуалізації релігійної культури. Доречним буде також згадати про одне з останніх нововведень нового Папи Римського Франциска, який у 2013 році започаткував практику роздачі індульгенцій усім, хто підписався на його блог в Twitter – системі «мікроблогінгу», що дозволяє учасникам публікувати власні короткі текстові повідомлення (до 140 символів), доступні громадськості. За заявою самого Франциска, була обіцяна роздача «повних індульгенцій», які згідно з католицькою доктриною становлять собою спеціальний акт, який дозволяє скоротити час знаходження у чистилищі. До цього Франциск надавав індульгенції лише при особистих зустрічах [4]. Таке рішення спровокувало цілу серію нападів в ЗМІ, особливо з боку інших релігійних організацій та навіть власне прибічників католицизму. Проте церков продовжує впроваджувати у своїй практиці новітні інформаційні технології.

Про це опосередковано свідчать і певні факти із релігійного життя українського суспільства. Так, поширена на території України Українська Православна Церков Київського Патріархату активно використовує соціальні мережі та блоги в своїй діяльності не тільки для релігійної агітації, але й задля призивів на колективні молитви, організації релігійних акцій. Схожі методи використовуються представниками УПЦ Московського Патріархату та Протестантською Церквою в Україні. Окрім того, останнім часом набувають розповсюдженості віртуальні каплиці для парафіян, котрі не в змозі прийти в церков особисто, хоча засоби такого роду і викликають неоднозначну реакцію з боку громадськості, у тому числі багатьох священнослужителів [5].

Інтернет-трансляції завдяки своїм технічним властивостям також надають значно більше інформаційні можливості, ніж традиційне телебачення, до того ж, вони значно дешевші при більшому охопленні та доступності аудиторії. Наприклад, у 2012 році УГКЦ розпочала використання практики «вебінарів» - онлайн-семінарів, що проводяться шляхом прямої трансляції у мережі Інтернет за допомогою спеціального програмного забезпечення, дозволяючи учасникам інтерактивно взаємодіяти у реальному часі: спілкуватись, демонструвати презентації, обмінюватись файлами та проводити опитування серед учасників. Від звичайних семінарів вебінари відрізняються можливістю значної дистанційної віддаленості учасників та більшою інтерактивністю. Метою започаткування вебінарів з боку УГКЦ було проповідання Євангелії за допомогою сучасних технологій. Серед тематик вебінарів УГКЦ: цикл онлайн-семінарів, присвячених історії Церкви, серія вебінарів з морального богослов'я та інші [6]. Не відстають у прийнятті останніх інформаційних технологій і нехристиянські релігійні течії. Наприклад, з початку березня 2013 року в Україні було відкрито офіційний екзаменаційний центр Ісламського онлайн-університету. Університет був заснований у 2001 році доктором Білялем Філіпсом та став першим акредитованим ісламським вищим навчальним закладом, що здійснює навчання в мережі Інтернет.

На сьогоднішній день можна виділити ряд проблем, які представляє собою Інтернет для релігійної культури у сучасному інформаційному суспільстві. По-перше, саме існування Інтернету як глобального комунікативного простору може суперечити певним релігійним вченням, інтегруючи їх у даний простір. Наприклад, існує ствердження, що Інтернет є «потенційно шкідливим продуктом» при використанні його у конфуціанських суспільствах, бо відображає і просуває американську любов до свободи вираження, прагнення до фінансової вигоди та віру у рівні можливості, які є далекими від одвічних конфуціанських цінностей. Адже Інтернет не є у повній мірі культурно нейтральним простором, втілюючи у собі певні

системи цінностей. Другою потенційною проблемою є те, що Інтернет може становити потенційну загрозу для традиційної релігійної влади. Так, неконтрольована інформація, що надходить у мережу Інтернет, може підривати релігійний авторитет певних організацій та віровчень і спростовувати конкретні тези та положення цих вчень, або повідомляти компрометуючі дані про релігійних лідерів. Свобода кіберпростору може навіть провокувати виникнення розкольницьких течій та сект, які відкололися від основної конфесії. Окрім того, ряд авторів стверджує, що перехід віруючих до віртуальних шляхів отримання релігійного досвіду за допомогою віртуальних спільнот мережі Інтернет погано впливає на згуртованість та почуття єдності з іншими співбратами по вірі, які віруючі отримують у традиційних спільнотах, таких як церкви та релігійні громади у реальному житті. Адже хоча онлайн-досвід і може відтворювати деякі елементи традиційних релігійних служб та ритуалів, відсутність фізичної близькості між учасниками релігійної комунікації робить дані практики неповними, на відміну від традиційних. Наприклад, Л. Доусон у роботі «Посередництво релігійного досвіду у кіберпросторі» стверджує: «якщо релігія стає відділена від реального місця, реальних людей і реального почуття розділеного часу та культурної пам'яті, то як може існувати колективна свідомість?» [7, с. 1127-1128].

Одним з наслідків відсутності спілкування «віч-на-віч» в процесі релігійної комунікації в Інтернеті може бути виникнення певних перешкод в обміні релігійним досвідом між учасниками даної комунікації. Як приклад, дослідження П. Чонг ставлення буддистських організацій до використання мережі Інтернет у 2011 році відкрило ряд наступних проблем релігійної взаємодії у кіберпросторі, які є актуальними і серед інших релігій, відмінних від буддизму:

- релігійні лідери та священнослужителі віддають перевагу «живому» спілкуванню при обміні релігійним досвідом та навчанні нових adeptів, який може супроводжуватися проживанням нового прихильника у храмі чи монастирі з більш глибоким зануренням у релігійне життя конкретної групи;

- небезпека помилкового чи неповного розуміння та сприйняття релігійних текстів при вивченні їх в Інтернеті самотійно, без постійної підтримки наставника, здатного правильно тлумачити та коментувати написане, в тому числі, репрезентувати древні тексти на реалії сучасного життя;

- неможливість повного достовірного відтворення релігійних ритуалів та практик, прийнятних для конкретної течії, без взаємодії з іншими представниками цієї течії у реальному житті (наприклад, правильне виконання медитаційних практик дуже важко реалізується без наставника поряд на початкових етапах);

- важкість реалізації психологічної та емоційної підтримки, яку віруючі отримують в релігійних установах, лише за допомогою Інтернету [8, с. 1175 - 1176].

Ряд дослідників виражає занепокоєння щодо ролі Інтернету в розриві релігійних зв'язків, коли релігійні потреби індивідів задовольняються ними самотійно, віддалено від храмів та священнослужителів. Даний фактор сприяє зменшенню впливу релігійних установ і може спричиняти послабшення сталих релігійних традицій. За думкою деяких дослідників, індивіди все частіше воліють отримувати релігійний досвід у кіберпросторі, все менше використовуючи для цього релігійні установи у реальному житті (церкви, молитовні будинки тощо). Тим не менш, враховуючи неоднозначність мережі Інтернет для сучасного соціуму, оцінка її впливу на релігійні відносини все ще змінюється в залежності від контексту обговорення та шляхів її використання [9, с. 103].

Н. А. Зоркая, аналізуючи тенденції православної культури у сучасному пострадянському суспільстві, виділяє специфічний ріст навернення у православ'я нових прихильників, яке лише у незначній мірі супроводжує слідування основним релігійним таїнствам та проникнення у їх сакральний сенс, набуття християнського погляду на світ [10, с. 103]. Зрештою, одним з можливих наслідків подібної тенденції ми вважаємо більшу схильність вищеописаної категорії віруючих до зміни та привнесення нових релігійних практик, зокрема таких, які ведуть до

зростання рівня особистого комфорту (наприклад, відправлення молитов в онлайн-церквах замість відвідування церков у реальному житті).

Висновки. Таким чином, ми бачимо, що на сьогоднішній день Інтернет є не тільки глобальною площею поширення релігійного впливу, а й місцем культурного та релігійного самовизначення індивідів. Релігійна комунікація в межах віртуального простору комп'ютерної мережі піддається її впливу, змінюючись і, тим самим, опосередковано здійснюючи вплив на релігійну культуру – частину культури, яка виникла як наслідок релігійних запитів людей та покликана вдовольняти їх духовні потреби. Вже сьогодні перед дослідниками релігійних відносин постають такі нові явища, як здійснення віруючими релігійних ритуалів через Інтернет або віртуальні церкви. При використанні інформаційних технологій цілі, які ставить перед собою користувач, формуються внутрішніми чинниками (врятуватися і врятувати душу від гріха), та зовнішніми – пропагування релігійної картини світу, релігійних цінностей, релігійного мистецтва серед користувачів, тобто в суспільстві, приклад інших вірних та священнослужителів, авторитет джерела інформації (Бог через пророків). Таким чином, підсумовуючи вищесказане, ми можемо стверджувати, що проблема взаємодії релігійної культури та мережі Інтернет в сучасну еру стає однією з найактуальніших проблем у поточному колі суспільних наук. Подібні маловивчені феномени у перспективі можуть призводити як до позитивних, так і до негативних змін у суспільстві, тому проблема взаємовідносин релігійної культури та віртуального простору комп'ютерних мереж потребує пильного аналізу та розкриття різних її аспектів, що може дати більш чітке уявлення про вплив подібних взаємовідносин на культуротворчі процеси.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Зоркая Н. А. Православие в постсоветском обществе / Н. А. Зоркая // *Общественные науки и современность*. – 2013. - №1. – С. 89-106.
2. Ламихов Ю. Г. Включение молодежи в институт церкви: в контексте времени биографии / Ю. Г. Ламихов // *Материалы IV Всероссийского социологического конгресса, 23-25 жовтня 2012 року : збірник наук. статей*. – М.: ІС РАН.; АН РБ; ІССПІ, 2012. – 1 CD ROM.
3. Одаренко С. А. Евангелие от Facebook. Украинская церковь активно переходит в интернет [Электронный ресурс] / С. А. Одаренко // *ФОКУС : [сайт]*. – 2012. — Режим доступу: <http://focus.ua/society/245089>
4. УГКЦ розпочинає проект вебінарів [Електронний ресурс] // Релігійно-інформаційна служба України: [сайт]. — 2010 — Режим доступу: http://risu.org.ua/ua/index/all_news/culture/religious_media_and_Internet/36253
5. Campbell H. A. Who's Got the Power? The Question of Religious Authority and the Internet [Електронний ресурс] / Н. А. Campbell // *Journal of Computer-Mediated Communication*. — 2007. – Vol. 12. — Режим доступу: <http://jcmc.indiana.edu/vol12/issue3/campbell.html>
6. Cheong P. The Internet Highway and Religious Communities: Mapping and Contesting Spaces in Religion-Online / P. Cheong, J. P. Poon, S. Huang, I. Casas // *The Information Society*. – 2009. – 25:5. – P. 291–302.
7. Cheong P. Online and Offline Pathways to Enlightenment: (Re)legitimizing authority and regulations in Buddhist organizations / P. Cheong, S. Huang, J. P. Poon // *Information, Communication & Society*. — 2010. — vol. 14(№8). — P. 1160-1180.
8. Cheong P. Chronicles of Me: Understanding Blogging as a Religious Practice / P. Cheong, A. Halavais, K. Kwon // *Journal of Media and Religion*. — 2009. — №7. — P. 101–131.
9. Kluver R. Technological modernization, the Internet, and religion in Singapore / R. Kluver, P. Cheong // *Journal of Computer-Mediated Communication*. – 2007. – 12(3) – p. 1122-1142
10. Pope Francis to Offer Plenary Indulgences via Twitter [Електронний ресурс] // *Mashable: [сайт]*. — 2013 — Режим доступу: <http://mashable.com/2013/07/16/pope-forgive-sins-twitter/>